

Skjoldbjerg Kartoffeltyskere og hedekolonisering

Af Laust Kristensen

Der blev nu og da snakket om kartoffeltyskerne, da jeg var barn, og man fortalte også, at de havde været i Skjoldbjerg, hvorfra også min verden går. Min nysgerrighed har nu drevet mig så vidt, at jeg har prøvet at undersøge sagen så grundigt som muligt.

Skønt jeg som det første forsøgte at finde alle eksisterende kilder om emnet, var jeg langt inde i arbejdet, før jeg opdagede Valdemar Andersens bog: Vorbasse - et hedesogns historie. Heri har den omhyggelige og vidende forfatter også beskrevet Skjoldbjerg.

Egentlig skulle man da synes, at mit arbejde var overflødig, men et nærmere studie af hans værk viste dog, at hans kilder var andre end mine. Han har tilsyneladende især gjort brug af Rigsarkivets materiale og synes ikke at have kendt en del af det, der i dag ligger i Landsarkivet i Viborg. Det kan skyldes, at dette først senere er registreret. Han vidste noget, jeg ikke vidste, men til gengæld ser jeg også ud til at have fundet kilder, han ikke havde opdaget eller har betragtet værd at beskæftige sig med. Ganske få steder kan jeg ud fra mit materiale korrigere små fejl eller misforståelser hos Valdemar Andersen. Andre steder kaster hans arbejde lys over problemer, der var vanskelige at gennemskue.

Skjoldbjerg før 1700

Skjoldbjerg er en gammel lokalitet. Vi kan følge stedet tilbage til 1579. Det er det første års-

tal, jeg har fundet. Den 17. marts 1579 overtog Ribe Domkapitel en gård kaldet Øster Skjoldbjerg eller Knurborg, der ligger lidt mod syd mellem Skjoldbjerg og Vorbasse. Skjoldbjerg har altså været en navngiven lokalitet på daværende tidspunkt. Her skal ikke gentages, hvad mange har fortalt om forhistorien.

Stedet har dog uden tvivl været beboet langt tidligere, men vi ved ikke rigtig noget om det, og måske har der kun ligget en enkelt eller to gårde i Skjoldbjerg. Det er dog sikkert, at der i den del af Vorbasse Sogn, der kaldes Lille Almstok, nord for Skjoldbjerg, har været en kirke kaldet Røde Kirke. I en avisartikel af Kristian Johansen siges det, at kirken ikke blev brugt efter 1249, og det siges også, at egnen blev mere eller mindre øde efter Den Sorte Død 100 år senere, men hvorfor kirken så blev nedlagt allerede i 1249, savner jeg en forklaring på.

Kirken kaldtes Røde Kirke, og det kan skyldes, at man har fundet en del røde mursten på stedet. Hvis kirken var bygget af røde mursten, er den ikke ældre end omkring 1200, og hvis den er nedlagt i 1249, har den altså ikke fungeret i ret mange år. Fhv. sognepræst John M. Møller beretter, at kirken nævnes i en præsteindberetning fra 1638. Den var tolv favne lang og syvenhalv bred. Kirkegårdsdigerne var 25 favne på den ene og 35 på den anden led. Da kirken i Grene blev bygget, brugte man materiale fra Almstok og slæbte det på en slæde ad den tilfrosne bæk fra Almstok til Grene. Det

sidste har pastor O. Sommer fortalt til folke-mindesamleren Evald Tang Kristensen.

Det ser underligt ud, at der faktisk i Midtjylland, fra Vejle Amts nordkant til Bække mod syd, kan findes 11 nedlagte kirker eller rester af dem. Der er endnu 14 kirker tilbage på disse egne, men de nedlagte, og de endnu eksisterende er opført på samme tid. Blandt de nedlagte er altså Røde Kirke i Almstok. Rasmus Mortensen har en teori om, at der i jernalderen og tidlig middelalder, ja måske endnu før, har været en givtig industri i disse egne med udvinding af jern fra myremalm. Det gav arbejde og velstand, men da denne industri eller beskæftigelse af en eller anden grund holdt op, er befolkningstallet faldet med nedlagte kirkesogne til følge¹.

Når disse oplysninger efter min mening skal med her, skyldes det, at det falder godt i tråd med den oplysning, at Mikkel Jensen, der solgte sin gård i Skjoldbjerg til kongen, som vi senere skal se, netop kaldes smed. Hvad skulle en smed langt borte fra alting, hvis han ikke arbejdede med myremalm?

Hedens kolonisering

Det er dog først i 1700-tallet, Skjoldbjerg rigtig bliver kendt. I bestræbelserne for at få liv i den jyske hede, fandt man på at invitere tyskere herop for at opdyrke det golve land. Allerede i en forordning af 26. maj 1723 opfordredes danskerne til at bosætte sig på heden, men det kom der ikke rigtig noget ud af. I en ny forordning af 30. november 1751, udstedt af Frederik V »Om videre frihed for dem som ville bygge og sig nedsætte i hederne udi Jylland«, lovedes der bl.a. 20 års skattefrihed og fritagelse for tiende og andre byrder. Det fik en langt større effekt. I Kronens Skøder fra 1761 kan man se, at kongen fik skøde på Michel Jensens ejendom Skjoldbjerg kaldet. Prisen var 360 rdl. Hartkor-

net var godt tre tønder. Her begyndte så den mærkelige historie om disse folk fra Tyskland, der skulle komme til at ændre den sorte hede til frugtbart land.

Både på Alheden, på Randbøl Hede, i Frederikshåb og Frederiksnåde kom der et godt resultat ud af arbejdet, men det var ikke tilfældet i Skjoldbjerg. Herfra flygtede tyskerne, og danskere overtog de 26 oprettede landbrug efter dem.

For at hædre grev Adam Gottlieb Moltke, der var en ledende kraft i oprettelsen af kolonierne, begyndte projektet med, at Skjoldbjerg fik navneforandring til Molktenberg, eller som tyskerne skrev det, Molchenberg.

Når det har vakt min interesse at prøve at fortælle lidt af denne historie, skyldes det, at nogle af mine forfædre var blandt de danskere, der fik overladt et af stederne, da tyskerne opgav. Der er tidligere arbejdet seriøst med udforskningen af statens forsøg på at oprette kolonier. Det arbejde, der er gjort, skal naturligvis ikke gøres, og denne undersøgelse skal kun gælde Skjoldbjerg. For at forstå forholdene er det dog undertiden nødvendigt at nævne især Frederikshåb og Frederiksnåde kolonierne, da disse steder sammen med Skjoldbjerg eller Moltkenberg ofte behandles under et som kolonierne på Randbøl Hede.

Regeringens forsøg og kaptajn v. Kahlen

Allerede i forordningen af 26. maj 1723 havde man, som nævnt, opfordret landets egne folk til at tage fat på opdyrkningen af den efterhånden store hede. Denne forordning skyldtes regimentskvartermester Christoffer Falck. Han fik staten til at interessere sig for sagen. Dette forsøg førte dog ikke rigtig til noget, og heden fik lov til at passe sig selv.

Helt rigtigt er det dog ikke, at heden passede sig selv, for de omkringboende bønder

Forordning om videre Frihed for dem som ville bygge og sig needsætte i Hederne udi Jylland. Christiansborg slot den 30te November 1751.

brugte den i vid udstrækning. Her græssede kreaturer, og her skar man lyngtørv til brændsel og gødskning ligesom den lyng, man tækkede husene med, hentedes her. De eksisterende hedegårde benyttede altså ret store hedearealer til deres gårdes drift. Det viste sig også senere, at der blev nogen uro, da der skulle komme nye folk til, for heden blev jo brugt, og opdyrkningstankerne var svære at forstå.

I Skjoldbjerg blev dette problem dog kun lille, da kongen købte hele området. Der blev en smule vrøvl med Gilbjergfolkene, men de havde nu nok også benyttet nogle arealer, der ikke tilhørte dem.

Den mand, der tog initiativet til koloniseringen fra midten af 1700-tallet, var tysker af

fødsel. Han hed Ludvig Kahlen og var født omkring år 1700 i Sachsen-Lauenburg. Han arbejdede oprindeligt ved landbruget og blev senere landmåler. Derefter gik han ind i militæret og fik vist rang af kaptajn i 1755. Hedesagen havde dog hans store interesse, og han begyndte nogle dyrkningsforsøg ved Kongenshus. Hans historie skal ikke skrives her, men blot skal det siges, at det var ham, der åbnede myndighedernes øjne for mulighederne. Han arbejdede med sagen indtil 1763, hvor han overlod arbejdet til andre og selv gik tilbage til hæren. Han døde i 1774.

Hvordan myndighederne under enevoldskongen greb sagen an, er en lang og indviklet historie, men nogle hovedpunkter skal tages

med, inden vi kommer til Skjoldbjerg. Adam Gottlieb Moltke, der var kongens overhofmarskal, synes at have været den bærende kraft i hele det spil om koloniseringen af hederne.

I 1751 blev der nedsat en kommission til at undersøge mulighederne på heden, men resultatet var ret nedslående.

Med baggrund i Ludvig Kahlens arbejde blev der iværksat en hvervning i Tyskland. Kahlen havde allerede forsøgt at få tyskere til Danmark, men uden resultat. Nu gik hvervningen imidlertid ind i en ny fase ved legationsråd i Frankfurt a. Main, John F. Mouritz. Han agtede i Pfalz og Hessen og opnåede store resultater. Vel delvis på falske løfter lykkedes det ham at få flere hundrede familier fra disse egne til at begive sig ud på rejsen til Danmark, for at finde lykken.

Pludselig stod der altså en stor flok mennesker, som forventede at se deres nye hjem i smukke omgivelser. Det blev en stor skuffelse. Alheden og Randbøl Hede var udset til at modtage de første kolonister, men det viste sig hurtigt, at ikke ret meget var parat dertil.

Kolonierne anlægges

Landsarkivet i Nørrejylland har i 1974 udgivet en registratur over Hedekolonierne. Registraturen indeholder oplysninger om næsten alt, hvad der findes i Landsarkivet i Viborg angående denne sag.

Den 25. juli 1760 undersøgte myndighederne mulighederne for anlæggelse af kolonier på Randbøl Hede, og den 6. september samme år blev der nedsat en kommission, der skulle sørge for, at området blev opmålt. Kommissionen bestod af den senere amtmand Hans de Hoffman og kancelliråd Andreas Dieckmann. En protokol oprettet til dette formål er meget udførlig, men ret uforståelig, hvis man ikke har et kort ved siden af. Formålet var at opmåle og

inddele kongens hede til kolonister. Man kan nok sige, det var i sidste øjeblik, for kolonisterne stod allerede i Kolding og Fredericia og var klar til at overtage deres jord.

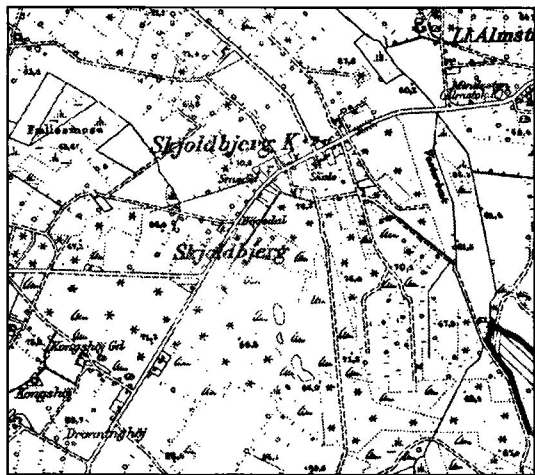
Desværre er det ikke muligt at se, hvornår byggeriet i Skjoldbjerg fandt sted. På foranledning af justitsråd Hoffman og kancelliråd Dieckmann skrev rentekammerets præsident, Ahlefeldt, den 20. juni 1760 et brev til amtmand von Bülow i Fredericia. I brevet gav han oplysning om, at 30 af de ankomne kolonistfamilier havde valgt at slå sig ned på Randbøl Hede. Til at begynde med ville man nu rejse nogle hytter til de nye borgere. Amtmanden fik den 4. august besked om, at der skulle rejses 20 hytter i Knurborg, »og derefter kan kolonisterne komme derud«.

Hytterne var kun seks alen lange og fire alen brede, det gav altså ikke megen plads til en familie. Tømmeret udvistes fra Hjarup, Ferup og Egtved skove. Det blev så pålagt bønderne i disse områder at befordre træet til bestemmelsesstedet. Det ser dog ikke ud til, at kolonisterne kom til at tilbringe vinteren 1760/61 på heden. Nogle af dem blev i al fald i Fredericia til nogen uro for de fastboende og til udgift for staten.

Skjoldbjerg

Som nævnt fik kongen skøde på den eneste gård, der fandtes i Skjoldbjerg i 1761. Vi er så heldige, at vi har en skrivelse af den nævnte Mikkel Jensen:

»Jeg underskrevne Mikkel Jensen kiender og herved vitterliggør: at som det har behaget Hans Kongelige Majestæt under 5. august a.p. allernådigst at lade mig afkøbe en mig tilhørende bondegård Skjoldbjerg kaldet på tre tønder fem skæpper hartkorn i Randbøl Hede med de dertil hørende huse for den summa trehundrede og tresindstyve rigsdaler, med de vilkår at nyde fri pas, besætning og mine effek-

Kort over Skjoldbjerg, hvor de første tyskere fik opført ejendomme og blev tildelt parceller. Geodætisk Institut.

ter, ligesom og betales ej alene rugsæden efter kapitelstaksten, men og det med sæden forøvede arbejde, samt gøden at forblive ved gården. Altså siden jeg for bemeldte Skjoldbjerg har bekommen bemeldte 360 rdl kender jeg herved for mig og mine arvinger udi bemeldte Skjoldbjerg på tre tønder fem skæpper ingen lod eller del deri at have, men hermed skøder min allernådigste konge Kong Frederik den 5te bemeldte Skjoldbjerg med dens forefundne bygninger og huse intet undtaget i nogen måde ligesom jeg og med amtstuens attest har bevist at alle skatter og afgifter, der hæfter på denne gård er betalt...«².

Den 30. maj kvitterede Mikkel for pengene, og med den underskrift kan man tydeligt se, at han ikke selv har skrevet brevet, for som de fleste af den almindelige bondebefolkning på den tid, var han uøvet i skrivekunsten.

Hvornår tyskerne ankom til Skjoldbjerg er ikke så let at se af de bevarede arkivalier. Dog fremgår det af værtshusslagsmål i Fredericia,

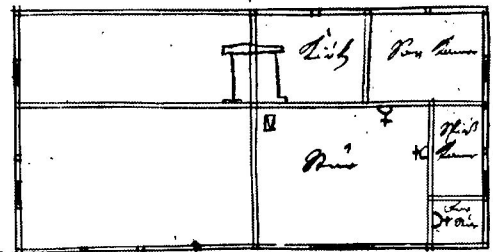
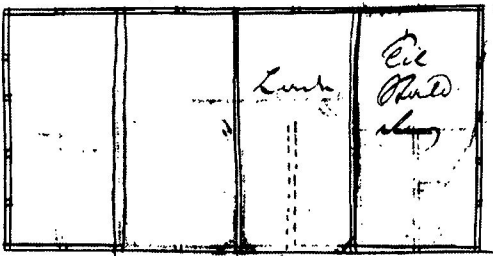
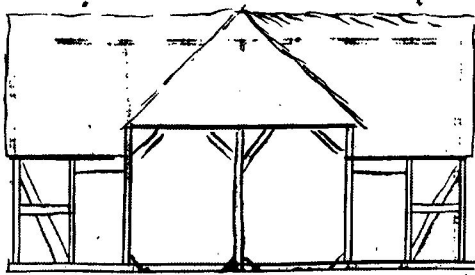
som jeg senere skal komme ind på, at mindst to af dem endnu den 18. maj 1761 opholdt sig i Fredericia. Valdemar Andersen nævner 13. maj 1761 for deres ankomst, hvilket ikke kan være helt rigtigt.

Af Vorbasse kirkebog fremgår det, at den 1. juni 1761 døbttes Elisabeth Bibes barn af Mølchenberg. Det er det første barn af tysk oprindelse fra Molchenberg, der døbes, og på det tidspunkt må i al fald en del af kolonisterne være bosat på stedet.

Inden vi går over til at se på kolonisterne og deres færden i Skjoldbjerg, skal der kort berettes om bebyggelsen. Jeg støtter mig her til Rasmus Mortensens artikel i Vejle Amts Årbog 1930. Rasmus Mortensen har tilsyneladende gennemarbejdet mappen i GheK 1.20, hvor man finder en del tegninger³. Rasmus Mortensen gengiver tre tegninger. Et hus, hvor der i den ene ende er beboelse og i den anden ende stald og lade, i alt 15 fag bindingsværk, både grundplan og opstalt. Den anden tegning er af en stald og ladebygning, også på 15 fag. Det var dog ikke huse som disse, der opførtes i Skjoldbjerg. Der er i mappen tegninger af en mere primitiv udgave, og det var tilsyneladende den løsning man valgte her⁴.

Der blev ændret på planerne undervejs. Da der ikke kunne skaffes mursten nok, har »vi ladet dem omsætte husene med tørv udvendig og mener, at det træ, som allernådigst er befaleet at bruges til hytterne, kunne benyttes til støjler og skillerum i husene, at vi derefter kunne lade dem kline«.

Det fremgår af Dieckmanns regnskab fra december 1761, at der til bygningsmaterialer på Randbøl Hede er brugt 16.100 rigsdaler. Hvis man sammenligner med købet af gårde i dette område, der beløb sig til 1.447 rigsdaler, har udgiften til beboelse og stalde været af en anseelig størrelse.

Tegning over de første bebyggelser i Skjoldbjerg i 1761. Tegning i Landsarkivet for Nørrejylland i Viborg.

Det er ret utilfredsstillende, hvis man ikke kan sige mere om opbygningen, men det synes svært gennemskueligt i de dokumenter, jeg har fundet. Dog er tilfældet kommet mig til hjælp. Da ingen hidtil har offentliggjort matrikler eller grundplanstegninger, og da de ikke fandtes på landsarkivet, skønnede jeg, at de ikke eksisterede. I et sidste forsøg henvendte jeg mig dog til Kort- og Matrikelstyrelsen, som viste sig,

at have løsningen på flere spørgsmål. Bl.a. kan man af en opmåling fra 1762 se, at man har bygget husene på en sådan måde, at der boede to familier i hvert. Ligeledes er lade- og staldbygning sammenbygget til en slags dobbelthus, hvilket var praktisk, som vi senere skal se. Der ligger i GheK 1.20 som omtalt en meget primitiv tegning i grundplan af sådanne bygninger. Beboelsen udgøres af en stue, et køkken, et soveværelse, et spisekammer og en forgang. Valdemar Andersen hævder, at der kun var et vindue, men det kan man ikke se på tegningen. Udhusene består af en lade på tværs af huset og en stald ligeså. Desværre er der ikke nogen målestok, så størrelsen kan ikke angives, men ret småt ser det ud til at have været.

Kolonisterne etableres

Så tidlig som den 6. oktober 1760 var der 26 kolonister på besøg i Skjoldbjerg for at kaste lod om, hvor de skulle bo, og det ser ud til, at man havde gjort plads til 30 familier. Den 5. december 1760 var der måske bygget, men ikke færdiggjort to huse i Skjoldbjerg, og desuden var der materialer på stedet til endnu syv huse, men da intet var gjort færdig, måtte kolonisterne vente med udflytningen. Der boede da syv familier i Fredericia, 17 i Kolding og to i Vejle. I løbet af foråret og sommeren 1761 blev beboelserne gjort færdige, og da var alle 26 familier placerede i deres fremtidige hjem.

Det ser dog ud til, at tre havde mistet tålmodigheden undervejs og var faldet fra før starten. De blev erstattet med andre. De tre nye hed Hendrich Deringen, Martin Raub og Christian Stobart.

Hvis vi ser efter i Vorbasse kirkebog december 1761/januar 1762, kan vi se, at der i den tid blev født seks børn i kolonien, hvilket passer godt med teorien om, at når man flytter, får man børn. Det var i det hele taget været et pro-

duktivt folk, der flyttede ud på heden. I de få år, de var her, fødtes ikke mindre end 32 børn fordelt på 20 forældrepar. Heraf døde ti som spæde.

Problemer

Der opstod dog hurtigt en del problemer. En del af kolonisterne egnede sig ikke til landbrug. I en liste udarbejdet 1. august 1762 fik de alle skudsmål, og den var for en dels vedkommende ikke mild. Af de 26 familier fik hele 14 en dårlig omtale⁵. Der var bl.a. en skibstørrer, en bødker, en væver, en skrædder, en tømmermand og en slagter. De kaldtes dels mådelige, eller ret mådelig, dels duede ikke. Det var Johannes Froms vurdering, og den fik følger. Den 23. april 1763 var der kun 15 kolonister tilbage i Skjoldbjerg. Hele 12 familier var rejst eller blevet sendt væk. Regnestykket ser sådan ud: Af de 14, der blev kritiseret, var de to blevet. Den ene var Melkior Stumpf, der var en ældgammel skibstørrer, men han havde to sønner, og det er sikkert grunden til, han blev. Den anden var Johannes Kempf, om hvem der står, at han havde forbedret sig meget. Så nu er der 15 tilbage, men skal regnestykket gå helt op, kan man se, at der kommer en ny familie til, nemlig Lutz.

Denne stilling fra sommeren 1763 holdt dog ikke længe. Der var til stadighed en vis uro blandt kolonisterne. Der var uduelige folk, som andre ønskede bort, og måske sendte ledelsen dem væk, og der var en del, der rejste grundet utilfredshed. Dertil kom det særlige, at der fra Rusland søgtes folk til kolonisering, vistnok til bebyggelser langs Volga floden. En del kolonister fra Alheden og her fra Randbøl Hede, rejste til Rusland. Der er en lidt suspekt parantes i denne sag. Det ser ud til, at præsten i Vorbasse 1764-1777, Niels Cortsen Bisted, har været medlemmand mellem en russisk agent og kolonisterne i Skjoldbjerg⁶. Han har tilsyneladende

hjulpet dem ud af landet. Måske har deres tilstedeværelse ikke passet ham, men det er lidt underligt, at præsten på denne måde modarbejdede regeringens forsøg på at få hederne opdyrkede og beboede.

Hvor længe de 15 kolonister i Skjoldbjerg holdt ud, er ikke helt klart. I en fortegnelse fra 14. september 1763 nævnes det, at der var 13 gårde og 13 gårdmænd i Moltkenberg, nemlig 13 mænd, 14 koner, 34 børn og en pige. Da de øvrige var rejst, modtog de tilbageblevne fra de tomme gårde to kakkelovne, 23 stude, fem køer, 77 får, nul kalve, ni plove, otte harver, 14 spader, 17 hakker, ni jerngrebe, en trægreb, otte møgforke, fem skubkarrer, seks en halv hakkelseskister og ni jochtræer. De 26 gårde var nu meget praktisk slået sammen til 13 helgårde. Det gav lige dobbelt så meget plads i husene. Det var dog kun en stakket frist. I oktober 1765 holdtes auktion over 11 kolonisters husdyr, og det anføres, at den 19. oktober havde beboerne fået pas og tilladelse til at rejse.

Auktionen indbragte omkring 550 rigsdaler, og man må formode, at disse penge gik tilbage til kongens kasse. Det havde været et kostbart forsøg for staten, og nu var der kun én kolonist tilbage på stedet.

Forsøgets pris

Hvad kostede denne sag egentlig den danske stat? Den samlede udgift fremgår ikke af papirerne, men pr. 31.12.1761 findes en opgørelse fra Dieckmann, hvor han anfører udgifter til 39.677 rdl. 48 skl. Beløbet er anvendt til byggemateriale, køb af gårde, men også til rejsepenge. Til Moltkenberg er udbetalt 1.034 rdl. 12 skl. i rejsepenge. Til indkøb af stude er betalt 6.435 rdl. og til indkøb af sæderug 322 rdl. Alene i dagpenge udbetaltes daglig 12 skl. til mændene, otte til kvinderne og fire til hvert barn, men fra 1. juli 1763 nedsattes disse beløb

til det halve. Dagpengene er ikke med i udgiften på de knap 40.000 rdl.

Ud over dagpenge og skattefrihed blev kolonisterne understøttet på flere måder. Der blev f.eks. leveret halm til vinterfoder fra de omkringliggende gårde, og i 1763 fik hver af de 13 bønder leveret fire tønder sædekorn, der kostede 52 rdl.

Når så mange kolonister alligevel i 1764 fik kolde fødder, var det måske ikke kun, fordi Rusland fristede, men må snarere den kendsgerning, at da dagpengene faldt bort og landbruget ikke kunne give så meget, at de kunne leve deraf, var eksistensgrundlaget borte.

Johannes From har optegnet udbyttet for de 13 gårde i 1763. Der blev avlet 65 tønder rug, en tønde byg, 32 tønder boghvede og 123 tønder kartofler. Der var udsået 40 tønder rug, så her blev kun 25 tønder at leve af eller sælge, men kartoflerne har nok været et godt tilskud til kosten.

Et andet problem var kvægsygen. Den omhyggelige From lavede en liste over, hvilke kolonister der fik erstattet døde dyr med nye. I oktober, november, december 1762 blev 18 køer og 16 stude erstattet. Efter en meget hård vinter måtte vintersæden på grund af den hårde frost tillige sås om.

Hans de Hoffman gav følgende forklaring på kolonisternes forsvinden: »Men da kolonisterne var et folk, som elskede forandring, var freden i Tyskland ej såsnart sluttet 1763, førend de halve 150 familier forlangte at rejse bort. Hvilket blev dem allernådigst bevilliget. I November 1765 rejste da 90 familier bort til Rusland«.

Fra foråret 1761 til sommeren 1765, altså omkring fire år, varede eventyret i Skjoldbjerg for tyskerne. Kun én holdt ud til omkring 1780. Inden vi går videre, vil vi dog kaste et blik på nogle af de beretninger, der ligger i arkiverne

om forholdene og om de vilkår, kolonisterne arbejdede under.

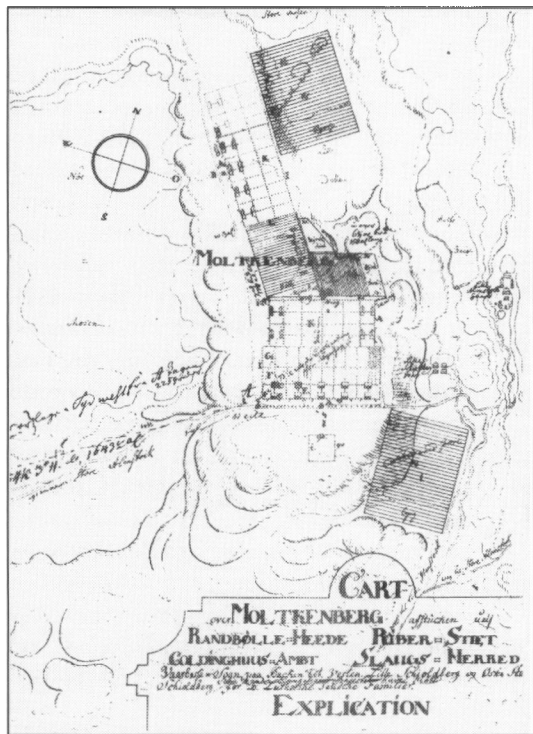
Først selve koloniens opbygning. Det er ikke sådan, at de 26 beboelser blev spredt ud over landskabet. Kolonien blev bygget samlet, fordi kolonisterne krævede at bo sammen. Ud mod gaden lagde man beboelseshusene og bag dem udhusene. Bag husene igen var der et areal til køkken- og frugthave. Fem dobbelthuse på rad. I en anden afdeling var der beregnet seks dobbelthuse, men de sidste halvanden blev nok ikke opført. Derudover fire dobbelthuse med en lidt anden beliggenhed, da de blev placerede to og to over for hinanden. Der synes altså at være bygget 13 dobbelthuse og yderligere et enkelt hus uden udhus, måske skolen, som vi ellers ikke hører noget om, men da der indtil 1766 boede en skoleholder Nicolai Dreyer på stedet, må der have været en skolebygning.

Dorfbuch

Kolonien var opbygget som en landsby, og der fandtes da også, som det var normalt i alle landsbyer, en vedtægt for landsbyens drift. Kolonisterne fra Alheden havde krævet en Dorfbuch, som det var skik hos dem i Tyskland, og efter Danske Lovs 3. bogs 13. kapitel havde man 24. august 1761 skrevet en sådan bog og udgivet den på tysk underskrevet af D. V. Trap-paud, H. De Hoffman og A. Dieckmann. En dansk udgave er udgivet af Jens Hedegaard Christensen i 1928.

Dette videbrev for kolonister på Alheden, kom til at gælde for alle de tyske kolonier, altså også dem på Randbøl Hede. Der var 74 punkter, og det vil føre for vidt at gennemgå dem alle her. Der var taget højde for næsten alt, der rørte sig i et bondesamfund. Lad mig som eksempel nævne post fire under byens vedtægt: »Når gudstjeneste holdes, skal der af hvert sted i byen være nogen til stede...«. Vi kunne også

Kort over Moltkenberg på Randbøl Hede i Vorbasse Sogn, Koldinghus Amt. På kortet ses Lille og Store skjoldbjerg, der udstykkedes til 26 tyske familier.

tage punkt 61: »Dersom nogen arbejder om søndagen, straffes første gang med 8 skl...«. De religiøse krav var ret strenge, hvilket kan skyldes, at der blandt kolonisterne var en del reformerte, ligesom en bestemmelse i punkt 64 om, at ingen barselskvinde må hente vand ved brønden før fire uger efter sin nedkomst, kan have sin årsag der. I danske vider findes disse bestemmelser ikke. Religion spillede en vis rolle. Kolonien i Skjoldbjerg var luthersk, mens Frederiksnåde var katolsk, og der var en del reformerte i Frederikshåb. Man samledes om søndagen efter gudstjenesten og bestemte i

fællesskab, hvad der skulle ske med f.eks. markarbejde, om ansættelse af en hyrde etc..

Eden

Der var i det hele taget sørget for en vis retssikkerhed. I en tysksproget skrivelse i GheK 1.19 gengives eden, som tyskerne, når de kom til landet, skulle skrive under på eller sværge på at ville overholde. De lovede at være kongen tro og lydige i alle måder. Eden blev læst op og derefter gentaget af fire-fem mand i kor. Lidt usikre på de danske skikke har de naturligvis været, for det hedder i en skrivelse af 1. september 1760:»..førend de aflagde forbemeldte ed, måtte da hr. kommissarier give dem en skriftlig tilståelse således, at de skulle få deres tilbage stående dag penge, så og del udi de øde pladser, som deres deputerede måtte kunne udvirke, bedre end Randbølle Hede, dog på kongelig allernådigste approbation«.

Der var en del utilfredshed med eden blandt kolonisterne, og nogle nægtede at skrive under. De fik så deres pas udleveret og skulle være ude af landet inden to døgn.

Træk af livet på heden

Hvordan var så disse kolonister, der var på eventyr på den jyske hede? I arkivalierne ligger der nogle lange beretninger om episoder af både den ene og den anden art. Som omtalt fandt der et forhør sted i Fredericia den 18. marts 1761. Madame Anna Marie Søgren havde anklaget fem af de derboende kolonister. Heraf kom tre til Skjoldbjerg, nemlig Christian Stobert, Martin Raub og Jacob Beydeck.

Fru Søgren anklagede de fem for værtshus-ordren, men det ser dog ud til, at hun selv og hendes folk var den egentlige årsag. De fem havde drukket øl og brændevin for otte skilling og ville gerne have for to skilling mere, så der blev to skilling til hver at betale. Det nægtedes

dem, og det er lidt usikkert, hvad der så skete, men på et tidspunkt tog fru Søgren et spanskrør frem, og en herre i lokalet gav kolonisten Adam Neubauer en over fingrene med det. Derefter blev tyskerne smidt ud, men Neubauer blev trukket ind igen og fik bank. De fire udenfor trængte nu ind, vistnok ved at knalde en rude. Ballade var der, men hvem der var den eller de skyldige blev vist aldrig opklaret.

I GheK 1.19 ligger en ekstrakt uden dato med klager fra forskellige kolonister. Under punkt to klagede Johan Jacob Beydeth over, at han intet havde og bad om diætpenge, men om han fik dem ses ikke. I punkt fem blev der klaget over, at der ikke udbetaltes rejsepenge. Blandt klagerne var Jacob Saurbrey. Den alvorligste klage var dog, da Ebberhardt Ragli og Vilhelm Spatz klagede over, at »deres heder i Skjoldbjerg er meget slettere såvel i henseende til jorder, bygninger, såvel som vand, hvilket sidste de melder at have stor mangel på...«

Kolonisternes inspektør Johannes From havde mange gøremål. Han måtte bl.a. træde til, når der opstod ballade. Således havde Jacob Biber indgivet en klage over Johannes Kempf. I den anledning blev der 30. oktober 1761 afholdt forhør hos Michel Lutz, hvor de implicerede var samlede. Klagen lød på, at Kempf om natten ved midnat var trængt ind i Bibers hus, hvor han og konen lå i sengen. Han skældte manden ud for Spitzbube og skælm og ønskede, at Fanden skulle dreje halsen om på ham. Også konen fik en omgang. Årsagen var sikkert, at Kempf mente Biber havde været i lag med hans kone, hvilket denne dog benægtede på det bestemteste. Martin Døster, M. Schweichheimer, og Christian Stobert bevidnede Kempfs opførsel. Han idømtes en bøde på otte skilling i henhold til bylovens stk. 58⁷. Michel Lutz og Vilhelm Spatz bevidnede og underskrev dokumentet.

Der var dog også andre problemer. En af kolonisterne, Eberhardt Regling, anmeldte på et tidspunkt, at Caspar Heiligenstadt mishandlede sin kone og vistnok også hendes søster og svoger. Præsten i Vorbasse fra 1755-1764, Jochum Evald, blev bedt om at undersøge forholdene, og da pastoren var til bryllup i Molktenberg, benyttede han sammen med From lejligheden til at besøge familien. Da præsten og From kom ind i stuen, sad konen og græd og: »...han ved tilspørgsel om hans opførsel mod sin hustru satte al sømmelighed til side, som han burde bevise imod inspektøren, som sin foresatte øvrighed, og udøste slemme og uforstandige ord - ex. gr: at han var en mand i sit hus, og ingen skulle gøre ham nogen skade, og hvad hans kone angik, formenten han at kunne slå hende og gøre ved hende hvad han lystede, med mere...«. Inspektøren truede ham med en retssag i Fredericia »..hvorover han i inspektørens, min og andre kolonisters påhør udbrød med disse gruelige ord, at han, såsnart han kom tilbage igen, ville vride halsen om på sin hustru eller slå hende ihjel...«

Citaterne er et udpluk af den indberetning, præsten udarbejdede efter besøget. Konerne prøvede man at beskytte, og det ser ud til, at manden blev sendt til Fredericia. Hvordan sagen endte, ses desværre ikke, men vi må fastslå, at hustruvold ikke er nogen ny foreteelse. Heiligenstadt hører til den gruppe af kolonisterne, der først flyttede fra Molktenberg. I foråret 1763 var han væk, sammen med de øvrige bortrejste eller bortviste.

Nu vi er ved ægteskabssager, kan man se, at tre af kolonisterne blev gift i Vorbasse i 1761 og 1762. Det var Spatz, Ficher og Stobert. Der er bare den lille hage ved dette, at det af en vielsesattest udstedt i Altona 20. april 1760, fremgår, at samme Spatz er viet til en anden kvinde den 17. april 1760. Han blev viet til Anna Mar-

grethe Webern i Altona, og godt et år efter, i juli 1761, til Anna Catharina Reusin i Vorbasse. Hvordan det hænger sammen ses ikke, og naturligvis kan den første kone være død.

Skattefriheden

Kolonisterne var blevet lovet skattefrihed, mod at de bosatte sig på og opdyrkede heden. Alligevel pålignedes de en ekstraskat, og naturligvis lød der et ramaskrig. I et brev af 31. oktober 1762 skrev inspektør From: »Kolonisterne vægter sig af yderste evne.... (ekstraskatten) har forårsaget største oprør og halstarrighed imellem folkene, hvorpå jeg allerede har haft prøve, siden de i dag har drevet deres både stude og køer for min dør og ikke mere dermed ville

befatte sig, men sværgede og bandede på, at de aldrig ville lægge hånd til nogen gerning, uden at dem måtte blive holdt, hvad dem er blevet lovet, og hvorpå de også har aflagt deres troskabsed«. Senere ser vi på flere problemer vedrørende skat og afgifter.

Danskerne overtager området

Den 31. december 1765 var der kun én kolonist tilbage i Skjoldbjerg, nemlig Ulrich Schlaffer. Han havde den ene gård i Over Molktenberg. Alle andre ejendomme var blevet overtaget af danske fæstere. Ulrich Schlaffers gård ser ud til at være den nuværende matrikel 1a, som Hansen Madsen ejede i min barndom. Sidste gård på venstre hånd, når man kører fra Skjoldbjerg

Gården Granly omkring 1915. Gården var oprindelig opført af en »kartoffeltysker«, men blev senere overtaget af Iver Christensen. Foto: Privat eje.

mod Lille Almstok. Iver Nielsen havde overtaget den anden gård. Det må være sket i 1765. Der er bevaret et fæstebrev for Iver Nielsen, der overtog fæstet efter Ulrich Hesse, men selv om dette må være sket i 1765, er fæstebrevet først udstedt i 1780. Det kan være den gård (matrikel 2a) på Bogholdervej, som Arne Lauridsen overtog 1953 i efter sin far.

Der var nu kun to gårde samt fem huse eller husmandssteder tilbage i Over Molktenberg og to gårde i Neder Molktenberg.

Husmændene i Over Molktenberg var David Jørgensen, Hans Laursen, Jens Jensen og Anders Nissen. Det sidste hus må have været beboet af skolelæreren Nicolai Dreyer. Husmændene havde ingen besætning og ingen lade, men samme størrelse hus til beboelse som gårdmændene. Det er ikke klart, om der oprindeligt var jordtilliggende til husmandsstederne, men det var der i det mindste i 1799.

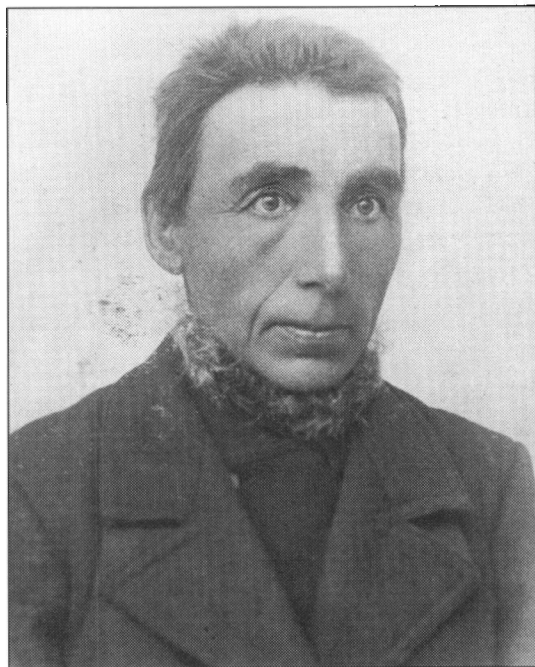
De to gårdmænd i Neder Molktenberg, Lauge Nissen og Lars Olufsen, skulle først flytte ud til foråret 1766, og som det var almindeligt på den tid, har de sikkert revet deres gårde ned og bygget dem op i Neder Molktenberg, og de fik hver 60 rigsdaler til indkøb af ny besætning. From bemærkede i samme skrivelse, at der faktisk var fem gårde vakante, men det synes ikke at have fået nogen betydning.

Antallet synes dog at passe på den måde, at de fire gårde og fire husmandssteder plus fem ledige pladser giver 13. I det hele taget er det lidt mærkeligt, at vi ikke rigtig hører noget om, hvad man gjorde med de huse, der blev tomme, da tyskerne flyttede.

I første omgang blev der ikke oprettet flere gårde end nævnt, men på et tidspunkt dukker matrikel 5 op, den kom sikkert ud fra nr. 1. Det er dog svært at se skellene mellem nr. 1 og nr. 2, da de synes at glide ud og ind imellem hinanden uden nogen klar adskillelse, som der f.eks.

er mellem nr. 3 og nr. 4. I det mindste er det sådan i dag, at en del af matrikel nr. 2 ligger inde i matrikel nr. 1 uden sammenhæng med den øvrige del af nr. 2, ligesom nr. 1 synes at være meget større end nr. 2.

Ved en synsforretning den 12. juli 1788 hed det: »Øvre Molktenberg med fire huse og to gårde. De to af husene ligger sådan, at de generer gårdene meget og flyttes derfor ud mod Gilbjerg skel«. Det er bare ikke til at se, hvilke ejendomme det er, da disse husmænd ikke er rigtig optegnede i 1799, og hvad mere er, ved udskiftningen i 1799 er der ikke markeret nogle optegnede grunde i den vestlige del, men det synes som om husmandsstederne har ligget øst for den oprindelige kolonibebyggelse.

Iver Christensen, der overtog en af de gårde, tyskerne forlod og som allerede 1865 lod opføre nye bygninger på stedet. Han kaldte sin gård Granby. Foto: Privat eje.

De første registrerede udskiftninger fra nr. 1 og nr. 2 er fra 1847. Der er noget her, der ikke rigtig stemmer. Ved udskiftningen i 1799 ser det ud til, at husmandsstederne er udskiftet fra den oprindelige parcel, men i 1844 er altså kun fem ejendomme blevet matrikulerede.

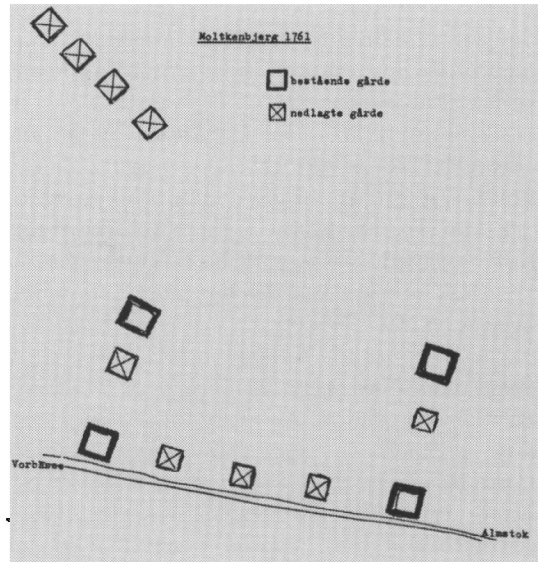
Alle de nævnte beboere havde et stuehus på otte fag, og gårdene havde en lade på 16 fag. Småt var det. Ud fra opmålingen i 1762 kan man, som nævnt, se, hvordan de oprindelige 13 dobbeltgårde har ligget. En skitse, som gives hos Valdemar Andersen viser, at man har lagt de fire gårde i hver sit hjørne af den del af bebyggelsen, hvor de ni dobbeltgårde var placerede, men det ses ikke af skitsen, hvilke gårde der er blevet til husmandssteder.

Af de fire gårde blev altså to flyttet ud, og det må efter Valdemar Andersens skitse nærmest være de to bageste. De fire gårde har hver 42 agre i drift, disse er hver 560 alen lange og 25 alen brede. Koloniens gårde var anlagt i god overensstemmelse med almindelig fællesdrift, som man havde det i de fleste landsbyer i landet. Der var efterhånden anlagt otte arealer med hver 26 eller flere agre, men det er et spørgsmål, om alle de otte agre var opdyrkede. Af opmålingen i 1762 kunne en del endnu se ud til at ligge se ud hen i hede.

Når de fire gårde havde hver 42 agre, betyder det naturligvis, at hver gård havde op til fem agre i hver af de otte arealer. Udskiftningen fandt først sted engang i 1790'erne. Dog havde man allerede i 1765 ved udflytningen til Neder Molktenberg taget hensyn til kommende udskiftning, så hver gård lå nærmere ved sine jorder.

Skatter og afgifter

Danskerne overtog naturligvis også tyskernes privilegier såsom skattefrihed m.m., og i det fæstebrev af 22. september 1780, der blev ud-

Tegning fra Valdemar Andersens bog om Vorbasse Sogn, over bebyggelsen i Molktenberg 1761.

stedt til Iver Nielsen i Over Molktenberg, stod, at han fremdeles var fritaget for alle afgifter ligesom de tidligere beboere. Afsnittet lyder: »Så længe de andre kolonisters friheds åringer endnu måtte vedvare, som består udi frihed for alle skatter, pålæg, tiende, udskrivning og indkvartering, nyder fæsteren og disse fordele, dog i fald, efter den tids forløb, Hans Kongelige Majestæt allernådigst måtte behage disse friheder enten udi et eller alt at forlænge, kan fæsteren og vente dermed at blive benådet, lige med andre kolonister«.

I 1785 indsendte kolonistinspektør Lindendam en lang udførlig og vidtløftig klage til Danske Kancelli, da man på trods af skattefriheden alligevel havde krævet tiende af kolonisterne. Skrivelsen var på fem foliosider. Lindendam anså det for helt urimeligt, at man havde krævet så uhørt stor tiende, så stor som

ingen i dette land ellers betalte. Han mindede om, at man i sin tid lovede kolonisterne en evig tiendefrihed, men nu krævede man så meget, at det vil forarme dem.

Hvad der kom ud af klagen ses ikke, men endnu i 1788 var der ikke sket noget i sagen. Præsten i Vorbasse havde da begravet Jens Mogensens barn og holdt ligtale over det, men han beklagede sig over, at han slet ikke havde fået tiende og kun et mådeligt offer for sin ulejlighed.

Hvad der videre skete

Selv om tyskerne var rejst fra Molktenberg fortsatte problemerne. Selve hedeopdyrkningen hørte man ikke meget til, men som det er beskrevet i en rapport fra den 31. december 1765, havde hver af de fire gårde 42 agre. Ud fra det bevarede kortmateriale er det vanskeligt at bestemme, hvor de otte arealer lå, de otte arealer med hver 26 eller flere agre. Det ser ud til, at den største del lå i Neder Molktenberg, altså temmelig langt fra den oprindelige bebyggelse. Det kan skyldes, at jorden her i forvejen var opdyrket. Store Skjoldbjerg ser ud til at have ligget i dette område. Forøvrigt angives det på kortet af 1762, at schæfferiet er anlagt ved Store Skjoldbjerggård.

De to bevarede kort, opmålingen i 1762 og udskiftningskortet fra 1799, har ikke samme målestok, og de angivne verdenshjørner er unøjagtige. Af de i alt otte jordstykker, der var udlagt til fællesdrift, lå kun to mindre i nærheden af kolonisternes huse, mens seks større lå i Neder Molktenberg. To gårde ser altså netop ud til at være flyttet ud til de områder, hvor det meste af den opdyrkede jord lå. Det betød også, at de ved udskiftningen fik det meste af den jord, der havde været under plov i længere tid. Efter kortet af 1762 ser det dog ud til, at gården Lille Skjoldbjerg lå lidt nord for det område,

hvor kolonien byggedes. De to mindre jordstykker, der var udlagt til fællesjord for kolonien og som lå lige ved den nye bebyggelse, kan være opdyrket jord fra Lille Skjoldbjerg. Lauge Nissen fra Hygom, og Lars Olufsen fra Dolle-
rup, overtog de to gårde i Neder Molktenberg. I første omgang overtog Lauge Nissen den østligste af gårdene og Lars Olufsen den vestlige. Lauge Nissen blev begravet den 9. april 1780, og samme måned blev hans datter gift med Jens Mogensen (min tip-tip-tip oldefar).

Lars Olufsen døde i 1772, 58 år gammel. Præsten skrev ganske vist, at det var Laurids Olesen, der døde og blev begravet, men også præster kan lave fejl. Lars Olufsens enke blev den 31. oktober 1772 gift igen med enkemanden Hans Sørensen. Denne overtog derefter stedet sammen med enken, men i maj 1778 fandt man Hans Sørensen død i sin have.

Nu overtog Anders Petersen stedet, men det gik ikke stille af. I en klageskrivelse hedder det: »Hans Sørensens enke, Anna Margrethe Jacobsdatter, overlod sin beboede ejendom i Molktenberg til Anders Petersen, Frederikshåb, men der mangler meget, hun har solgt en del af det, der skulle følge med«.

I 1780 boede Jens Mogensen altså på den østlige gård og Anders Petersen på den vestlige, men af en eller anden grund byttede de gårde. I en lang skrivelse af Lindenham af 5. oktober 1781 blev skellene mellem Frederikshåb, Almstok og Molktenberg besigtiget, ligesom skellet mellem Frederiksnåde, Gilbjerg og Molktenberg. Der blev enighed om, hvor skellene var. Derefter blev det fastslået, at Anders Petersen og Jens Mogensen havde ønsket at bytte gårde. Nogen begrundelse blev der ikke fremlagt. Da der stadig var fællesdrift, har det sikkert ikke betydet ret meget, hvad driften angik. Først efter udskiftningen fik hver mand sin egen jordlod.

En af de ældste bebyggelser i Skjoldbjerg, opført af danske bønder efter tyskerne havde forladt egnen. Foto: Privat eje.

Egentlig burde Lauge Nissen have været min tip-tip-tip-tip-oldefar, for da Jens Mogens overtog gården efter ham, giftede han sig med datteren Anne Marie Laugesdatter. Hun døde imidlertid i januar 1791 og Jens Mogens giftede sig igen i april måned med Mette Marie Christensdatter fra Lille Almstok. Hendes fader, Christen Jensen, blev altså min fire-tip-oldefar. Deres datter Marie blev gift med Niels Hansen fra Fitting i 1812, og han overtog da gården.

De to andre gårde blev beboet af den sidste tyske kolonist Ulrich Schlaffer på matrikel nr. 1 og Iver Nielsen, der overtog den anden gård, matrikel nr. 2, efter Hesse i 1765.

I 1775 døde Schlaffers kone, 60 år gammel, og senest i 1785 havde han afstået gården til Niels Jensen, som boede der endnu i 1799. Det ser ud til, at han blev gift med Niels Iversens søster, Kirsten. Iver Nielsens gård overgik i 1785 til sønnen Niels Iversen, som boede der endnu i 1799. Han døde i 1791, 78 år gammel.

Da der stadig var en koloniinspektør, kan vi delvis følge, hvordan det gik med bedriften. I 1765 så det ret magert ud, men det var jo også

opbruddets år for tyskerne. I 1776 havde at Iver Nielsen og Hans Sørensen skiftet studene ud med heste, de havde to hver. Schlaffer og Lauge Nissen kørte stadig med stude, hvoraf de havde hver fire. De tre af husmændene havde nu hver en ko, og alle fire havde fra seks til ti får. I folketællingen 1787 havde de alle fire jordtilligende.

Der var nu også kommet gang i hedeopdyrkningen. De to gårdmænd i Over Molktenberg havde i 1776 opbrudt hver fire agre og husmændene hver en ager. I 1785 havde de fire gårdmænd indavlet 10-16 travrer rug og husmændene hver to travrer. I 1788 var der udarbejdet en ret omfattende beskrivelse af tilstanden i kolonierne. De lignede hinanden, og her gengives kun beskrivelsen fra Jens Mogensens gård:

»1. Haver 10 indtægter i indvangsmarken, hvoraf 3 var besæt med rug, 2 med boghvede og byg og 5 udlagt til græsning. Ved gården findes en toft med eng udi, som lå i grøn land og en have med grønkål og kartofler besat.

2. Besætningen bestod af 4 gode plovstude, 4 køer, 2 ung-nød, 2 kalve og 40 får, foruden 1 aftægtsko og 8 får.

3. 18 fag hus, nemlig 8 fag sals, 1 fag aftægts og 9 fag lade og kvæghus.«

Udskiftningen og nye beboere

Udskiftningskortet af 1799 blev benyttet som grundlag for matriklen i 1844. Da der ikke var kommet ret mange nye beboere til, er det umuligt at se, hvad der er det ene, og hvad der er det andet. Ud over de fire gårde var føjet seks numre til, og af disse var kun en bebygget. De øvrige var engparceller ned mod Lille Almstok, og de tilhørte nogle gårde i Gilbjerg.

Det fremgår tydeligt af udskiftningskortet, at ud over de fire gårde var der afstregtet fire arealer øst for den oprindelige kolonibebyggelse,

Luftfoto over Skjoldbjerg, »kartoffeltyskernes« egn. Foto: Privat eje.

og det passer med de fire husmandssteder. De står opført som Litra a, b, c og d. På Litra a boede Nis Lauritzen. Det var i 1887 blevet til matrikel 1d og var gået fra Niels Møller Madsen til Peder Madsen. Litra b var vakant i 1799, men i 1896 var det blevet til matrikel 2i og var gået fra Ebbe C. Jensen til Hans Peder Larsen. På Litra c boede Hans Christensen i 1799. Den var blevet til matrikel nr. 5, som i 1855 gik fra Laust Nielsen til Mathias Chr. Jensen. På Litra d boede i 1799 Svend Hagen. Det var på et tidspunkt blevet til matrikel 1c, men dette matrikelnummer ser ikke ud til at være bebygget i dag. Måske er det sammenlagt med matrikel nr. 5.

Det kræver stadig en forklaring, hvorfor disse arealer ikke blev matrikulerede i 1844, da de

dog havde været beboede siden 1765, og så meget mere, som de er tydeligt afmærkede på udskiftningskortet i 1799. Der er yderligere den mærkværdighed, at der som nævnt i 1788 var flyttet to husmænd ud mod Gilbjerg skel, eller man havde i det mindste tænkt på dette, men på udskiftningskortet er der ikke afsat jord til dem. Der er dog en bemærkning og en tegning på kortet, hvor der står: »Tradsborg Huse tilhører nr. 1«. Det er ret uigennemskueligt. I folketællingen 1787 var der syv husstande i Over Molktenberg, men i 1801 kun seks.

Selveje

Omkring 1842-43 overgik de fire hovedparceller til selveje. Hvordan forholdet var til de fire

husmænd er uklart. Hvem Laust Nielsen var, der i 1855 overdrog nr. 5 til M. Chr. Jensen, er ligeledes ikke klarlagt. I det hele taget er der noget mærkeligt i det forhold, at husmandsstederne eksisterede, men tilsyneladende ikke var selvstændige. Hvem de har stået i fæsteforhold til, ved jeg ikke.

Delvis med hjælp fra Valdemar Andersens bog om Vorbasse, vil jeg gennemgå den udvikling, der er sket i Skjoldbjerg i de sidste 200 år. Stedet hedder nu igen Skjoldbjerg, selv om der på matrikelkortet stadig står Øvre og Nedre Molktenberg.

Over Molktenberg

• 1a: Ulrich Schlaffer, kolonist, o. 1780 Niels Jensen, 1805 Mogens Nielsen?, 1806 Niels Madsen, 1827 sønnen Mads Nielsen, skøde 1842, 1865 Niels Møller Madsen, 1902 Søren Madsen, 1940 Christen Hansen Madsen, 1974 sønnen Poul Madsen

• 1b Tradsborg: 1847 Peder Madsen, 1886 Peder Chr. Jensen, 1907 Hans Søgaard Jensen, 1913 Therkild Jensen, 1921 Mads Eskild Madsen, 1923 Laurids Nielsen, 1924 Mads Eskild Madsen eneejer, 1952 Rudolf P. Sørensen.

• 1c: Lagt sammen med 5a.

• 1d: 1887 Hans Bertel Gregersen, 1931 Annine Nielsine Jensen, 1960 Chr. Pedersen.

• 1e: Til Frederiksnåde.

• 1f: 1859 Chr. Madsen, 1877 Nis Jensen, 1878 Søren Nielsen Duus, 1894 Niels Sørensen, 1906 Carl Sørensen, 1914 Niels Sørensen, enken gift med Jeppe Kristensen, 1924 Hans Laurits Therkildsen, 1928 Thomas Chr. Ebbesen, 1947 Hans Adolf Ebbesen, o. 1964 Knud Ebbesen.

• 1am: Udskiftet 1958 fra 1f: Victor Ebbesen.

• 1g: 1906 Laust Hansen Madsen, 1944 Søren Grøn, 1950 Niels Pallesen. Her lå måske gården Store Skjoldbjerg, det der kaldes Schäfferiet på kortet.

• 1h: 1912 til Skjoldbjerg Brugsforening.

• 1p: 1905 Laust Hansen Madsen, 1944 Søren Grøn, 1950 Peder M. Pedersen.

• 1q: 1928: Fra Laust Hansen til Søren Grøn, 1950 Niels Pallesen.

• 1u og 1z: 1930 og 1940 til Skjoldbjerg Kirke.

• 1v: 1924 Hans Andersen Jensen, 1925 Laurits Nielsen, 1958 Poulina Nielsen, nu sønnen Jens Nielsen?

• 1æ: 1933 fra Mads Madsen til Adolf Aage Sørensen, 1940 Peder Arne Jørgensen, o. 1978 Peter Jørgensen.

• 1ø: 1945 fra Søren Madsen til Viggo Madsen, 1953 Niels P. Pedersen, 1957 Kristian Nielsen.

• 1be: et hus, Niels Pallesen.

Under nr. 1 er der udstykket yderligere omkring 40 parceller til villabebyggelse.

• 2a: Kolonisten Hesse, 1765 Iver Nielsen, 1806 Niels Mogensen, 1816 Christen Henriksen, 1821 Hans Pedersen, 1831 Anders Hansen, 1859 Niels Clausen, 1871 Peder Hansen, 1878 Hans Jørgen Hansen, 1885 Maren Pedersen, 1897 Mads Nielsen Hansen, 1906 Søren Rasmussen, 1911 Laust (snedker) Jensen Lauridsen, 1953 Arne Lauridsen, 1998 Boje Nielsen.

• 2b: lagt sammen med 1d

• 2c Bindingsbjerggård eller Bogholdergården: 1847 Jens Hansen, 1913 enken, 1917 Laurids Rasmussen Jensen, 1918 Niels Sørensen, 1920 V. Hansen, 1933 Jens Christian Nielsen, 1957 Niels Buch Nielsen.

• 2d: til 1a

• 2f: til 2b

• 2g og 2h: 1869 Maren Pedersen, 1902 Karl Nicolai Pedersen, 1902 Peder Pedersen, 1916 Jes Madsen, 1927 Peder Broch, 1930 Niels Sørensen, 1951 Arne Iversen?, o. 1986 Hans Sørensen

• 2i: 1896 fra Ebbe C. Jensen til Hans Peder Larsen, 1908 Kristen Mathias Kristensen, 1911 Johan Johansen Berg og samme år Mikkel Lar-

sen, 1914 Mads Eskild Thomsen, 1937 Otto Emil Thomsen, 1971 Ernst Thomsen.

- 2k Skovgård: 1917 Joh. Kruse Pedersen, 1924 Maren Pedersen, 1930 Alfred Johs. Jensen, 1969 Knud Jensen, 1979 Karsten Iversen.
- 2n: 1937 Mads Thomsen ?
- 2q: Viggo Sørensen?
- 2s: 1962 Niels Kristensen, 1975 arvingerne, 1998 Karl Kristensen
- 2v, x, y, z: Parceller.

Neder Molktenberg

- 3a: Skjoldbjerglund 1766 Lars Olufsen, 1772 Hans Sørensen, 1778 Anders Petersen, 1981 Jens Mogensen, 1812 Niels Hansen, 1843 Christen Iversen, der som den første fik skøde på gården, 1865 Jens Lauritsen, 1870 Andreas Ingvertsen, s.å. Anders Pedersen, 1871 Peder Andersen, 1873 Niels Christiansen, 1888 Hans Jørgen Pallesen, 1918 Kristian Pallesen, 1943 Henry og Bent Pallesen, 1955 Henry Pallesen, 1998 John Christensen.
- 3b: Vestergård. 1859 Jørgen Lauridsen, 1887 Hansstinus Sørensen, 1919 Niels Madsen Nielsen, 1920 Jørgen Peder Sørensen, 1957 Hans Pedersen, 1994 Henning Godtfredsen.
- 3c: Granly. 1865 Iver Christensen, 1894 Laust Christensen, 1924 Niels Marinus Kristensen, 1962 Karl Kristensen.
- 3d: 1865 synes lagt ind under 4a.
- 3e: 1875 fra Iver Christensen til Niels Sørensen, 1911 Søren Chr. Nielsen Lodborg, 1916 Karl Jacobsen Bruhn, 1918 Valdemar Hansen, derefter Karsten Thomas Karstensen, 1921 Hans Chr. Pedersen, 1923 Laust Christensen, 1945 Marius Peder la Cour Madsen, 1946 Aksel Christensen, 1947 Mads Peder Hansen, 1987 Bent Jørgensen.
- 3f: 1871 fra Jens Lauridsen til Laue Larsen Vinther, 1880 Morten Oluf Hansen, 1911 Frederikke Hansen, 1915 Laura Kirstine Rasmus-

sen (gift med »Stoffer«), 1938 Jens Christian Eneberg, 1951 Johs. Ebbesen, 1952 Vagner Hansen, 1953 Svend Aage Pedersen, 1991 Frede Terkildsen.

- 3g: under 3f (mose)
- 3h: 1881 fra Niels Christiansen (3a) til Jens Horsted Nielsen, 1921 Niels Jensen Nielsen, 1952 Jens Horsted Nielsen, 1993 Erik Pedersen.
- 3k nedlagt ejendom, under 3b.
- 3l: Peder Rasmussen, 1950 Peder M. Pedersen?
- 3m: Sammen med 3k under 3b.
- 3p Nygård: 1922 fra 3c til Laurids Jørgensen, 1927 Knud Højrup, o. 1980 Henning Højrup.
- 3q: 1930 fra 3c til Alfred A. Jensen, videre under 2k.
- 3s,t: Parceller.
- 3u: 1955 Bent Pallesen, 1968 Erik Slot Nielsen.
- 3y, x: Parceller
- 4a Kongshøjgård: 1765 Lauge Nissen, 1780 Jens Mogensen, 1781 Anders Pedersen, 1789 Søren Poulsen, 1827 Peder Jessen, 1843 Jes Pedersen fik som den første skøde på gården, 1891 Hans Pedersen, 1937 Jes Peder Pedersen, 1997 Gunner Jørgensen.
- 4b: 1856 fra 4a til Anders Sørensen, 1879 Jacob Gregersen, 1899 Jens Eneberg Sørensen, 1943 Søren Marius Winther Sørensen, 1979 Hans Øhlenslæger.
- 4c: Fredskov.
- 4f: 1889 fra 4a til Peder Pedersen, 1911 Eskild Marinus Ebbesen, 1941 Jes Chr. Ebbesen, 1943 Joh. Ebbesen, 1951 Jens Chr. Eneberg, 1975 Jens Erik Eneberg.
- 4h: Den gamle skole.
- 4k, l, m, p: Parceller.
- 5a: 1855 fra Laust Nielsen til Mathias Chr. Jensen, 1884 Jens Chr. Jensen s.å. Thomas Poulsen, 1910 Jens Peter Poulsen, 1943 Hans Ploug-borg Madsen, 1980 arvingerne.

- 5b: 1915 Mariane Poulsen, 1934 Christian Sørensens?
- 5c, d, e, f: Parceller.

Slutning

Det var først efter gårdene var overgået til selveje, udstykningen begyndte. Først med nogle gårde omkring de fire gamle bebyggelser, og efter Anden Verdenskrig begyndte parcelhusbyggeriet for alvor, og der opstod derved en landsby omkring kirken.

I 1912 oprettedes Skjoldbjerg Brugsforening, i 1921 byggedes kirken, men ikke før i 1930'erne kom smed og elektricitet til byen. I Almstok var der i 1920'erne blevet opført et andelsmejeri, og hertil leverede bønderne fra Skjoldbjerg deres mælk.

Der blev i tidens løb opført hele tre skoler på stedet. Endnu i 1930'erne var der folk, der kunne udpege stedet, nord for Skjoldbjerglund, hvor der havde ligget en skole, der sås da stadig rester af et gulv. I begyndelsen af 1900-tallet byggedes en skole på matrikel 4, ved vejen til Vorbasse, og i 1950'erne opførtes så en skole på banken i byen.

Trods et voksende befolkningstal er af disse faciliteter kun kirken og elektriciteten tilbage. Den gamle Vorbasse Kommune er i dag en del af Billund Kommune, byen der med Lego-fabrikken har været med til at få befolkningstallet til at stige også i Skjoldbjerg.

Da tyskerne kom til stedet omkring 1761, var der vide udsigter. Fra banken har man kunnet se viden om, men også dette er anderledes i dag. Dalgas har ikke levet forgæves. I sidste halvdel af 1800-tallet begyndte plantningen på egnen. Læhegn og små plantager forandrede egnen til et frodigt landskab. Man kan vel ikke sige, det alene er kolonisternes fortjeneste, for de flygtede fra stedet, men deres efterfølgere har med slid og udholdenhed forandret den

golde hede til frugtbare marker. Kun i Knurborg, kolonien der blev anlagt mellem Skjoldbjerg og Vorbasse, har vi stadig efterkommere fra kolonitiden, nemlig familien Øhlenslæger.

Fortegnelse over kolonisterne i Molktenberg

1. januar 1762

- 1. Jacob Saurbrey, 1 kone, 5 børn. Dygtig gårdmand og bonde.
- 2. Michel Lutz, 1 kone, 5 børn. Dygtig men lidt liderlig.
- 3. Melkior Stumph, 1 kone, 2 børn. Skibstømmer, oldgammel, men har to brave sønner.
- 4. Caspar Heiligenstadt, 1 kone, 1 barn. Bødder, ingen bonde, bør kasseres.
- 5. Vilhelm Spatz, 1 kone, god, viet i Altona 20, 4. 1760 til Anna Margaretha Webern, viet 14.7.61 Anna Cathr. Reusin.
- 6. Ulrich Hesse, 1 kone. God
- 7. Martin Beydert, 1 kone, 3 børn. Væver, dur intet og burde kasseres.
- 8. Frantz Ragling, 1 kone, 3 børn. Skrædder, dur ikke det ringeste til bonde.
- 9. Abraham Hubert, 1 kone. Mådelig
- 10. Hans Georg Witmann, 1 kone. Mådelig.
- 11. Johan H. Schmunsk, 1 kone, 1 barn. Duer ikke.
- 12. Hendrich Diringer, 1 kone. God.
- 13. Samuel Spengel, 1 kone, 1 barn. God.
- 14. Martin Raub, 1 kone. Mådelig, kan blive god.
- 15. Jacob Zahnwalt, 1 kone, 4 børn. Dygtig bonde.
- 16. Ulrich Schlaffer, 1 kone, 1 barn. Ligeså.
- 17. Peter Buchroth, 1 kone, 2 børn. En brugelig bonde.
- 18. H. H. Kraus, 1 kone. Tømmermand, dur intet.
- 19. Jacob Biber, 1 kone, 1 barn. Mådelig.
- 20. M. Schweckheimer, 1 kone, 3 børn. God.
- 21. Leonhardt Decker, 1 kone, 1 barn. Dygtig.

- 22. H. G. Fischer, 1 kone, 3 børn. Ligeså.
- 23. Jacob Beydeeth. Duer intet, bør kasserer.
- 24. Johannes Kempf, 1 kone, 4 børn. Slagter, dur aldeles intet, meget liderlig og bør kasserer.
- 25. Martin Dørster, 1 kone, 3 børn. Mådelig.
- 26. Christian Stobert, 1 kone. Mådelig, kan blive god, viet 14.7. til Eva Fitzneren.

Underskrevet 1. januar 1762 af Joh. From.

Fortegnelse over kolonisterne 23. april 1763

- 1. 1. Jacob Sauerbrey, 1 kone, 5 børn.
  - 2. 2. Michel Lutz, 1 kone, 6 børn.
  - 3. 3. Melchior Stumpf, 1 kone, 2 børn.
  - 5. 4. Vilhelm Spatz, 1 kone.
  - 6. 5. Ulrich Hesse, 1 kone, 1 barn.
  - 12.6. Hendrich Diring, 1 kone, 1 barn.
  - 13.7. Samuel Spengel, 1 kone, 2 børn.
  - 15.8. Jacob Zahnwalt, 1 kone, 4 børn.
  - 16.9. Ulrich Schlaffer, 1 kone, 1 barn.
  - 17.10. Peter Buchroth, 1 kone, 4 børn.
  - 11. Johan Adam Lutz, 1 kone, 1 barn. Var ikke blandt de første 26 familier. Viet 3.3.1763. til enken Elisabeth Bibes.
  - 21.12. Leonhardt Decker, 1 kone, 1 barn.
  - 22.13. Hans Georg Ficher, 1 kone, 3 børn.
  - 24.14. Johannes Kempf, 1 kone, 5 børn.
  - 26.15. Christian Stobert, 1 kone.
- Frederiksnaade 23. april 1763. From.

Trykte kilder

Andersen, Valdemar. Alheden. 1953.
 Andersen, Valdemar. Vorbasse, et hedesogns historie. 1964.
 Danske Atlas - Danske Sagn
 Kau, Hans: »Om kolonien Frederikshåb« i Vejle Amts Årbog 1912.
 Kronens skøder 1535-1648
 Mortensen, Rasmus: »Randbøl Hede« i Vejle Amts Årbog 1930.
 Møller, John. Historiske oplysninger om Slaugs Herred 1914.
 Vejle Amts Folkeblad u.ä.

Utrykte kilder

Landsarkivet i Viborg. Skøde og panteprotokoller.
 Landsarkivet i Viborg. Hedekolonierne. Ghek 1.18. 1.19. 1.20. 5. 5.1. 6.1.
 Kort og Matrikelarkivet. Matrikelkort over Skjoldbjerg 1844.

Noter

1. Mortensen, Rasmus: Midtjylland, De nedbrudte kirker, jærnuvindingen. Vejle Amts Årbog 1930, s. 73-78. Blicheregnens Museum har i 1999 i forbindelse med udstillingen Jysk Jern, udgivet Klimp og kloder, jærn i middelalderens Danmark, red. Peter Hjort Jensen.
2. Den 19.8.1755 begravedes Jens Niensens kone i Skjoldbjerg 40 år gammel. Det kan være Mikkels mor. Problemet er, om der boede flere end Mikkil og evt. hans forældre. Flere steder kaldes Mikkil for smed. Man synes ikke der har været ret meget brug for en smed på stedet på dette tidspunkt, hvis han altså ikke har været den sidste, der udvandt myremalm. 1793 begravedes Mikkil Jensen Skjoldbjerg, 68 år gammel. Er han mon blevet på stedet efter salget af gården?
3. Da Rasmus Mortensen udgav sin artikel i 1930, har arkivalierne ikke været registrerede på samme måde som i dag. Der er ingen tvivl om, at han nøje har gennemgået arkivalierne, men han henviser ikke.
4. Valdemar Andersen angiver s. 182 i Vorbasse bogen, at en tidligere lakaj, Henning Stiwitz har tegnet husene.
5. Som et tillæg til artiklen har jeg lavet en liste over kolonisterne med de forskellige påtegninger.
6. Niels Cortsen Bisted er nært forbundet med kolonisterne, da han begyndte sin gerning blandt folkene på Alheden uden løn. Han kom til Vorbasse i 1764.
7. »Dersom nogen bevislig skielder en anden, skal han i menighedens påhør erklære samme og give otte skal til straffekassen. Vil han ikke straffes efter loven af inspektøren«.

Laust Kristensen, født 1925. Virksundvej 69, Knudby, 8831 Løgstrup. Kandidat Københavns universitet 1956. Præst i Fakse, Antwerpen, Burkal, Balslev-Ejby og Tårup-Kvovs-Viborg Domkirke. Har tidligere udgivet: Balslev Kirke, Tårupgård, Kvovs Kirke, Tårup Kirke, Skik og Sæd hos bønderne i det 18. og først i det 19. århundrede, samt jubilæumsskrifter, gårdhistorier m. m.